

تعامل رمز ماندگاری در یادگیری الکترونیکی

(رشته علوم تربیتی)

دکتر مهدی محمودی دکتر عیسی ابراهیم زاده
دکتر سیدمهدی موسی کاظمی دکتر مهران فرج‌اللهی

امروزه کتاب‌خوانی و علم‌آموزی، نه تنها یک وظیفه‌ی ملی، که یک واجب دینی است.

مقام معظم رهبری

در عصر حاضر یکی از شاخصه‌های ارزیابی رشد، توسعه و پیشرفت فرهنگی هر کشوری میزان تولید کتاب، مطالعه و کتاب‌خوانی مردم آن مرز و بوم است. ایران اسلامی نیز از دیرباز تاکنون با داشتن تمدنی چندهزارساله و مراکز متعدد علمی، فرهنگی، کتابخانه‌های معتبر، علما و دانشمندان بزرگ با آثار ارزشمند تاریخی، سرآمد دولت‌ها و ملت‌های دیگر بوده و در عرصه‌ی فرهنگ و تمدن جهانی به‌سان خورشیدی تابناک همچنان می‌درخشد و با فرزندان نیک‌نهاد خویش هنرنمایی می‌کند. چه کسی است که در دنیا با دانشمندان فرزانه و نام‌آور ایرانی همچون ابوعلی سینا، ابوریحان بیرونی، فارابی، خوارزمی و ... همچنین شاعران برجسته‌ای نظیر فردوسی، سعدی، مولوی، حافظ و ... آشنا نباشد و در مقابل عظمت آنها سر تعظیم فرود نیاورد. تمامی این افتخارات ارزشمند، برگرفته از میزان عشق و علاقه فراوان ملت ما به فراگیری علم و دانش از طریق خواندن و مطالعه منابع و کتاب‌های گوناگون است. به شکرانه‌ی الهی، تاریخ و گذشته ما، همیشه درخشان و پربار است. ولی اکنون در این زمینه در چه جایگاهی قرار داریم؟ آمار و ارقام ارائه‌شده از سوی مجامع و سازمان‌های فرهنگی در مورد سرانه‌ی مطالعه‌ی هر ایرانی، برایمان چندان امیدوارکننده نمی‌باشد و رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز از این وضعیت بارها اظهار گله و ناخشنودی نموده‌اند.

کتاب، دروازه‌ای به سوی گستره‌ی دانش و معرفت است و کتاب خوب، یکی از بهترین ابزارهای کمال بشری است. همه‌ی دستاوردهای بشر در سراسر عمر جهان تا آنجا که قابل کتابت بوده است، در میان دست‌نوشته‌هایی است که انسان‌ها پدید آورده و می‌آورند. در این مجموعه‌ی بی‌نظیر، تعالیم الهی، درس‌های پیامبران به بشر، و همچنین علوم مختلفی است که سعادت بشر بدون آگاهی از آنها امکان‌پذیر نیست. کسی که با دنیای زیبا و زندگی‌بخش کتاب ارتباط ندارد بی‌شک از مهم‌ترین دستاوردهای انسانی و نیز از بیشترین معارف الهی و بشری محروم است. با این دیدگاه، به‌روشنی می‌توان ارزش و مفهوم رمزی عمیق در این حقیقت تاریخی را دریافت که اولین خطاب خداوند متعال به پیامبر گرامی اسلام (ص) این است که «بخوان!» و در اولین

سوره‌ای که بر آن فرستاده‌ی عظیم‌الشان خداوند، فرود آمده، نام «قلم» به تجلیل یاد شده‌است: «إِقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ. الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ» در اهمیت عنصر کتاب برای تکامل جامعه‌ی انسانی، همین بس که تمامی ادیان آسمانی و رجال بزرگ تاریخ بشری، از طریق کتاب جاودانه مانده‌اند.

دانشگاه پیام‌نور با گستره‌ی جغرافیایی ایران‌شمول خود با هدف آموزش برای همه، همه‌جا و همه‌وقت، به‌عنوان دانشگاهی کتاب‌محور در نظام آموزش عالی کشورمان، افتخار دارد جایگاه اندیشه‌سازی و خردورزی بخش عظیمی از جوانان جویای علم این مرز و بوم باشد. تلاش فراوانی در ایام طولانی فعالیت این دانشگاه انجام پذیرفته تا با بهره‌گیری از تجربه‌های گرانقدر استادان و صاحب‌نظران برجسته کشورمان، کتاب‌ها و منابع آموزشی درسی شاخص و خودآموز تولید شود. در آینده هم، این مهم با هدف ارتقای سطح علمی، روزآمدی و توجه بیشتر به نیازهای مخاطبان دانشگاه پیام‌نور با جدیت ادامه خواهد داشت. به‌طور قطع استفاده از نظرات استادان، صاحب‌نظران و دانشجویان محترم، ما را در انجام این وظیفه‌ی مهم و خطیر یاری‌رسان خواهد بود. پیشاپیش از تمامی عزیزانی که با نقد، تصحیح و پیشنهادهای خود ما را در انجام این وظیفه‌ی خطیر یاری می‌رسانند، سپاسگزاری می‌نماییم. لازم است از تمامی اندیشمندانی که تاکنون دانشگاه پیام‌نور را منزلگاه اندیشه‌سازی خود دانسته و ما را در تولید کتاب و محتوای آموزشی درسی یاری نموده‌اند، صمیمانه قدردانی گردد. موفقیت و بهروزی تمامی دانشجویان و دانش‌پژوهان عزیز آرزوی همیشگی ما است.

دانشگاه پیام‌نور

فهرست مطالب

پیشگفتار	نه
مقدمه	سیزده
فصل اول. آموزش از دور	۱
هدف‌های یادگیری	۱
مقدمه	۱
۱-۱ تقاضای روزافزون آموزش عالی	۲
۲-۱ تاریخچه آموزش از دور در جهان	۴
۳-۱ تاریخچه آموزش از دور در ایران	۹
۴-۱ آموزش از دور، روش یا نظام آموزشی	۱۲
۵-۱ تعریف آموزش از دور	۱۴
۶-۱ ضرورت توجه به آموزش از دور	۱۷
۷-۱ یادگیری در محیط آموزش از دور	۱۸
۱-۷-۱ رفتارگرایی، راهبرد تولید محتوا در نخستین نسل آموزش باز و از دور	۲۰
۲-۷-۱ شناخت‌گرایی، راهبرد تولید محتوا در نسل دوم آموزش باز و از دور	۲۱
۳-۷-۱ ساختن‌گرایی، راهبرد تولید محتوا در نسل سوم به بعد	۲۳
۸-۱ چالش‌های مطرح‌شده درباره آموزش از دور	۲۵
خلاصه فصل اول	۳۰
فصل دوم. یادگیری الکترونیکی	۳۱
هدف‌های یادگیری	۳۱
مقدمه	۳۱
۱-۲ تمایز آموزش از دور و یادگیری الکترونیکی	۳۲
۲-۲ مشخصه‌های یادگیری الکترونیکی	۳۴
۳-۲ فواید یادگیری الکترونیکی	۳۹
۴-۲ ویژگی‌های یادگیرنده برخط	۴۳

۴۵.....	۱-۴-۲ نیازهای مهارتی یادگیرنده در یادگیری الکترونیکی.....
۴۷.....	۲-۴-۲ ویژگی‌های شخصیتی یادگیرنده موفق در یادگیری الکترونیکی.....
۴۸.....	۵-۲ رضایت یاددهنده و یادگیرنده در یادگیری الکترونیکی.....
۵۱.....	۶-۲ ابزارهای ارتباطی در یادگیری الکترونیکی.....
۵۱.....	۱-۶-۲ ابزارهای ارتباطی ناهم‌زمان.....
۵۴.....	۲-۶-۲ ابزارهای ارتباطی هم‌زمان.....
۵۵.....	۷-۲ ویژگی‌های تدریس برخط.....
۵۹.....	خلاصه فصل دوم.....

۶۱.....	فصل سوم. تعامل آموزشی.....
۶۱.....	هدف‌های یادگیری.....
۶۱.....	مقدمه.....
۶۲.....	۱-۳ تعامل و اهمیت آن در فرایند یاددهی - یادگیری.....
۶۳.....	۲-۳ تئوری ساختن‌گرایی و تأکید آن بر تعامل.....
۶۶.....	۳-۳ تعامل چهره‌به‌چهره و تعامل الکترونیکی.....
۷۱.....	۴-۳ انواع تعامل در یادگیری الکترونیکی.....
۸۳.....	۵-۳ کیفیت تعامل در یادگیری الکترونیکی.....
۸۵.....	خلاصه فصل سوم.....

۸۷.....	فصل چهارم. الگوهای تعامل در یادگیری الکترونیکی.....
۸۷.....	هدف‌های یادگیری.....
۸۷.....	مقدمه.....
۸۷.....	۱-۴ ابعاد پنج‌گانه ارتباطات واسطه رایانه.....
۸۸.....	۲-۴ مدل تفکر انتقادی و حضور شناختی.....
۸۹.....	۳-۴ مدل تحلیل تعامل.....
۹۰.....	۴-۴ تحلیل فرایند تعامل گروهی.....
۹۰.....	۵-۴ ساختار شبکه تعامل.....
۹۱.....	۶-۴ ترسیم نقشه پیام‌ها.....
۹۲.....	۷-۴ ابزارهای تحلیل انعکاسی.....
۹۲.....	۸-۴ تحلیل شبکه شناختی.....
۹۳.....	۹-۴ تعامل آموزشی و کنترل آن در دانشگاه مجازی.....
۹۵.....	۱۰-۴ الگوی یادگیری الکترونیکی و انواع تعامل.....
۹۷.....	۱۱-۴ عوامل دیگری که بر تعامل گروهی مؤثر هستند.....
۹۷.....	۱-۱۱-۴ تعامل و اندازه گروه.....
۹۹.....	۲-۱۱-۴ تعامل و سبک‌های یادگیری.....
۱۰۰.....	۳-۱۱-۴ تعامل و جنسیت.....
۱۰۰.....	۴-۱۱-۴ تعامل و فناوری.....
۱۰۲.....	خلاصه فصل چهارم.....

فصل پنجم. ماندگاری	۱۰۳
هدف‌های یادگیری.....	۱۰۳
مقدمه.....	۱۰۳
۱-۵ مفهوم ماندگاری.....	۱۰۳
۲-۵ ضرورت توجه به ماندگاری در یادگیری الکترونیکی.....	۱۰۶
۳-۵ رابطه میان تعامل و ماندگاری.....	۱۰۹
۴-۵ ناماندگاری در یادگیری الکترونیکی.....	۱۱۴
خلاصه فصل پنجم.....	۱۱۶
 فصل ششم. مدل‌های ماندگاری	۱۱۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۱۹
مقدمه.....	۱۱۹
۱-۶ مدل‌های ماندگاری در آموزش حضوری.....	۱۲۰
۱-۱-۶ مدل یکپارچگی دانشجو.....	۱۲۱
۲-۱-۶ مدل مفهومی کناره‌گیری از تحصیل دانشجویان غیرستتی.....	۱۲۳
۳-۱-۶ مدل وضعیت مالی دانشجو.....	۱۲۴
۴-۱-۶ مدل پیامدهای آلبانی.....	۱۲۵
۵-۱-۶ مدل تجربی فرایند ترک تحصیل دانشجو.....	۱۲۶
۲-۶ مدل‌های ماندگاری در یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۷
۱-۲-۶ مدل روای: ماندگاری دانشجو در یادگیری الکترونیکی.....	۱۲۷
۲-۲-۶ مدل بویلز: ماندگاری در یادگیری الکترونیکی.....	۱۳۰
۳-۲-۶ مدل برگ و هانگ: ماندگاری دانشجو با استفاده از رویکردی زمینه‌ای یا بافتاری.....	۱۳۱
خلاصه فصل ششم.....	۱۳۶
 فصل هفتم. مدل مفهومی تعامل آموزشی و ماندگاری در یادگیری الکترونیکی	۱۳۹
هدف‌های یادگیری.....	۱۳۹
مقدمه.....	۱۳۹
۱-۷ فلسفه و هدف‌های مدل.....	۱۴۰
۲-۷ مدل مفهومی تعامل آموزشی و ماندگاری در یادگیری الکترونیکی.....	۱۵۱
خلاصه فصل هفتم.....	۱۵۶
 منابع.....	۱۵۹

پیشگفتار

مزیت برجسته نظام آموزش از دور، حذف برخی موانع دسترسی به آموزش، به ویژه مواردی چون تعهدهای شغلی، وظایف خانوادگی، کمبود وقت، مشکلات اقتصادی و... از پیش پای متقاضیان است. همین امر، موجب تسهیل دسترسی آنها به آموزش می شود. یکی از دلایل شکل گیری چنین شرایطی، امکان ایجاد تعامل میان تمامی شرکت کنندگان در فعالیتهای آموزشی، به ویژه میان سه عنصر اصلی آموزش - یعنی یاددهنده، یادگیرنده و محتوا - به وسیله فناوریهای اطلاعات و ارتباطات است که به طور گسترده در این نظام مورد بهره برداری قرار گرفته اند و ضمن حذف فاصله جغرافیایی، از این طریق، راه را برای آموزش تمام افراد، در همه جا و همه وقت هموار می کنند. در حالی که نگرانیهای زیادی درباره ماندگاری دانشجویان در مسیر یادگیری الکترونیکی وجود دارد، پژوهشهای صورت گرفته نشان دهنده این حقیقت است که با توجه به پیچیده و چندبعدی بودن ماندگاری، هرگز راه حل یا تفسیر یگانه ای برای حمایت از آن و کمک به دانشجویان برای تکمیل دوره تحصیلی برخط وجود ندارد. در این کتاب، تعامل آموزشی به عنوان عاملی در نظر گرفته شده است که می تواند بر ماندگاری دانشجویان در یادگیری الکترونیکی بیفزاید.

هدف و مخاطبان کتاب

کتابی که هم اکنون در پیش روی شما قرار دارد، همان طور که از عنوان آن برمی آید، مباحث اصلی و کلی مطرح در یادگیری الکترونیکی و برخی عوامل مرتبط با آن از جمله تعامل آموزشی و ماندگاری را مورد توجه قرار می دهد. با مطالعه این کتاب شما

با سیر تحولات آموزش از دور از ابتدا تاکنون، که رویکردهای جدیدی از این نظام همچون یادگیری الکترونیکی و آموزش ترکیبی است، آشنا خواهید شد و نسبت به چالش‌های مطرح در این نظام درک بهتری پیدا خواهید کرد. این کتاب تلاش کرده است دو چالش اساسی در نظام آموزش از دور - یعنی قابلیت آن در برقراری تعامل آموزشی و ماندگاری دانشجویان - را مورد بررسی و تحلیل قرار دهد. برای هریک از این دو الگوهایی از صاحب‌نظران مختلف مطرح شده است که آشنایی با این الگوها می‌تواند مؤسسه‌های آموزشی، پژوهشگران و علاقه‌مندان به یادگیری الکترونیکی را با متغیرها و عوامل مؤثر در برقراری تعامل آموزشی و ماندگاری دانشجویان آشنا کند. درک مؤسسه‌های آموزشی و برنامه‌ریزان یادگیری الکترونیکی از این الگوها و متغیرها می‌تواند آن‌ها را در طراحی یک برنامه آموزشی موفق یاری کند.

مطالعه کتاب حاضر به متخصصان علوم تربیتی به‌ویژه برنامه‌ریزان مؤسسه‌های آموزشی، متخصصان فناوری آموزشی، کارشناسان آموزش در سازمان‌ها و مراکز مجری یادگیری الکترونیکی، دانشجویان رشته علوم تربیتی و به‌طور خاص دانشجویان رشته فناوری آموزشی و برنامه‌ریزی آموزش از دور در مقاطع مختلف به‌ویژه کارشناسی ارشد و دکتری، مدرسانی که در یادگیری الکترونیکی اشتغال دارند و همه کسانی که به‌طریقی با آموزش از دور، الکترونیکی، مجازی و برخط سروکار دارند، توصیه می‌شود.

ساختار کتاب

این کتاب شامل هفت فصل به شرح ذیل است:

فصل اول) آموزش از دور: این فصل شما را با مفهوم آموزش از دور، تاریخچه آن در جهان و ایران، ضرورت توجه به آن در دنیای امروز و چالش‌های مرتبط با آن آشنا می‌سازد.

فصل دوم) یادگیری الکترونیکی: این فصل به شرح مفهوم یادگیری الکترونیکی و تمایز آن با آموزش از دور، مشخصه‌ها، فواید و ابزارهای ارتباطی در یادگیری الکترونیکی، مشخصه‌های یادگیرنده برخط و ویژگی‌های تدریس برخط پرداخته است.

فصل سوم) تعامل آموزشی: در این فصل تعامل و اهمیت آن در فرایند یادگیری، رویکردهای فلسفی و روان‌شناختی مرتبط با آن، تمایز تعامل چهره‌به‌چهره و تعامل الکترونیکی، انواع تعامل در یادگیری الکترونیکی توضیح داده شده است.

فصل چهارم) الگوهای تعامل در یادگیری الکترونیکی: این فصل به توضیح الگوهای مطرح دربارهٔ تعامل و به‌ویژه تعامل برخط پرداخته‌است و در نهایت برخی متغیرهای مؤثر در برقراری تعامل را توضیح می‌دهد.

فصل پنجم) ماندگاری: مفهوم ماندگاری و ضرورت توجه به آن در یادگیری الکترونیکی و رابطه‌ای که میان تعامل و ماندگاری وجود دارد، همچنین ناماندگاری در یادگیری الکترونیکی در این فصل مورد توجه قرار گرفته‌است.

فصل ششم) مدل‌های ماندگاری: در این فصل ده مدل معروف دربارهٔ ماندگاری، که بخشی از آن‌ها به ماندگاری در آموزشی سنتی اختصاص دارد و بخشی مرتبط با ماندگاری در یادگیری الکترونیکی است، توضیح داده شده‌است تا امکان مقایسه برای خواننده فراهم شود.

فصل هفتم) مدل تعامل آموزشی و ماندگاری در یادگیری الکترونیکی: در این فصل فلسفه و هدف‌های یک مدل بومی دربارهٔ ماندگاری دانشجویان در یادگیری الکترونیکی که به‌وسیلهٔ مؤلفان طراحی شده‌است و متکی بر تعامل آموزشی در آموزش از دور به‌طور عام و در یادگیری الکترونیکی به‌طور خاص است، توضیح داده‌شده و در نهایت مدل مورد نظر ارائه شده‌است.

مؤلفان

مقدمه

یکی از نگرانی‌های مربوط به یادگیری الکترونیکی، میزان نسبتاً بالای ترک تحصیل دانشجویان در این گونه دوره‌های تحصیلی است، به‌طوری که پرینسکی (۲۰۰۰) از ماندگاری کمتر از ۵۰ درصد و برگ و هانگ (۲۰۰۴) از ماندگاری میان ۶۰-۶۵ درصد در تحقیق‌های خود گزارش کرده‌اند. ناوارو و شومیکر^۱ (۱۹۹۹) گزارش داده‌اند یادگیری برخط^۲ (الکترونیکی) می‌تواند همانند یادگیری کلاس درس سنتی مؤثر باشد (مشایخ و بازرگان، ۱۳۸۲: ۵۵). یافته‌ها نشان می‌دهد عوامل مختلفی بر ماندگاری دانشجویان در مسیر آموزش مؤثر است. از جمله رضایت یادگیرندگان از دوره یادگیری الکترونیکی عامل مؤثری بر تصمیم آن‌ها برای اتمام دوره آموزش یا ترک تحصیل است. مطالعه‌های انجام‌شده دلالت بر این دارد که یادگیرندگان کم‌تجربه، بیش از کسانی که دارای تجربه و مهارت هستند، اقدام به ترک تحصیل می‌کنند. کسانی که به‌دلیل کمبود وقت ترک تحصیل می‌کنند، احتمال اینکه دوباره ثبت‌نام کنند و در ترم‌های

1. Navaro & Shomaker

۲. مهم‌ترین ویژگی یادگیری الکترونیکی، ارائه محتوای درسی از طریق شبکه جهانی اینترنت (برخط) و تارنمای جهان‌گستر است، ازاین‌رو گاهی به آن آموزش یا یادگیری اینترنتی (برخط) یا آموزش تحت وب هم می‌گویند (در کتاب‌ها و مقاله‌های فراوانی که از سوی صاحب‌نظران حوزه تعلیم و تربیت ترجمه و به‌چاپ رسیده‌است، دو اصطلاح «الکترونیکی» و «برخط» در کنار هم به‌کار برده شده‌اند). اگرچه یادگیری الکترونیکی نسل جدیدی از رویکردهای نظام آموزش از دور محسوب شده‌است و شباهت‌های فراوانی با رویکردهای قبلی دارد، ولی وجه تمایز آن با آموزش باز و از دور نیز درخور توجه است. در یادگیری الکترونیکی، برخلاف محیط‌های یادگیری جداشده و فردی موجود در مؤسسه‌های آموزش باز و از دور، محیط‌های یادگیری به محیط‌های ارتباط گروهی تبدیل می‌شود، به‌طوری که در آن اعضای گروه می‌توانند با همدیگر به‌صورت‌های هم‌زمان و یا ناهم‌زمان ارتباط برقرار کنند (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۴: ۴-۱۳).

بعدی، دوره را به اتمام برسانند، وجود دارد (لوی^۱، ۲۰۰۵). همچنین، در پژوهش‌های پکهام و همکارانش^۲ (۲۰۰۴) که متغیر جنسیت را مورد توجه قرار داده‌اند، اعلام شده است که تعداد مردانی که مبادرت به ترک تحصیل می‌کنند نسبت به زنان بیشتر است، به طوری که ۷۰ درصد ترک تحصیل‌کنندگان مرد و ۳۰ درصد آن‌ها زن بوده‌اند. افزون بر این، کسانی که شاغل نیستند به دلیل اختصاص وقت بیشتر برای گذراندن دوره، احتمال ترک تحصیل آن‌ها کاهش می‌یابد. بررسی یافته‌های حاصل از تحقیق‌های مختلف نشان می‌دهد در سطح آموزش‌های دانشگاهی، تعامل میان دانشجو با اساتید دانشکده و به همان صورت با دانشجویان دیگر، عامل مهمی برای ماندگاری دانشجو در دوره تحصیلی محسوب می‌شود (براکستون و سولیوان^۳، ۲۰۰۰). همچنین، تحقیق‌های تلو^۴ در خصوص مسئله ماندگاری دانشجویان در کلاس‌های چهاره‌به‌چهره دوره کارشناسی نظام سنتی (۱۸-۲۲ سال)، نشان داده است که تعامل درون‌کلاسی (رسمی) و برون‌کلاسی (غیررسمی) با اساتید دانشکده درباره موضوع‌هایی چون مباحث علمی یا شغل، ارتباط معنی‌داری با پیشرفت دانشجو و ماندگاری او در دوره تحصیلی دارد (تلو، ۲۰۰۰: ۷).

در حالی که اهمیت تعامل در دوره‌های آموزشی چهاره‌به‌چهره در مطالعه‌های منظمی مورد بررسی قرار گرفته است (مور^۵، ۱۹۸۹؛ واگنر^۶، ۱۹۹۴؛ کو و هو^۷، ۲۰۰۱؛ اندرسون^۸، ۲۰۰۳؛ بورک^۹، ۲۰۰۶؛ فاهی^{۱۰}، ۲۰۰۵؛ کرسلی^{۱۱}، ۱۹۹۴ و...)، اما می‌توان شکافی را در ادبیات موجود در زمینه بررسی رابطه تعامل آموزشی با ماندگاری دانشجویان و تکمیل برنامه‌های آموزشی در دروس برخط مشاهده کرد. به ویژه اینکه امکان یافتن منابع نظری و کاربردی که به این موضوع پرداخته باشد، در فضای آموزشی و پژوهشی کشورمان وجود ندارد. به نظر می‌رسد یکی از دلایل آن، نوپایی آموزش‌های برخط در سطح مؤسسه‌های آموزشی است. نکته‌ای که باید به آن توجه کرد این است

-
1. Levy
 2. Peckham et al.
 3. Braxton and Sullivan
 4. Tello
 5. Moore
 6. Wagner
 7. Khu & Hu
 8. Anderson
 9. Burke
 10. Fahy
 11. Kearsley

که اگر تعامل یک جزء حیاتی برای تجارب یادگیری در محیط کلاس درس چهره‌به‌چهره محسوب می‌شود، آیا نقش تعامل در یک کلاس درس برخط هم مهم است یا نه؟ پاسخ دادن به این پرسش از آن جهت ضرورت دارد که اگر درک مستندی درباره نقش تعامل در حمایت از ماندگاری دانشجویان در کلاس‌های برخط وجود داشته باشد، در این صورت ارائه‌دهندگان آموزش‌های برخط می‌توانند خط‌مشی‌ها و سیاست‌های برگرفته از تحقیق‌ها را در مسیر ایجاد محیط تعاملی مؤثری در آموزش برخط به‌کار گیرند و آن را توسعه دهند.

ناگفته نماند هنوز تقابل میان دیدگاه‌های صاحب‌نظران درباره توانایی یا ناتوانی آموزش از دور در ایجاد محیطی تعاملی برای یادگیری به‌سرانجام نرسیده، همچنان یکی از آن‌ها از سوی افراد مختلف مورد تأکید است. برای نمونه فرنسیس^۱ (۱۹۹۹) با تردید درباره تعامل در یادگیری برخط صحبت کرده، آن را با نتایج مربوط به مطالعه‌های هارلو مقایسه می‌کند. هارلو^۲ (۱۹۷۶) در آزمایشی که انجام داد، میمون مادر را حذف و «پارچه نرم مادرنا» را جایگزین آن کرد و در عمل مشاهده کرد اگرچه بچه‌میمون، «مادرنا» را می‌پذیرد، ولی هرگز با آن رابطه معاشرتی برقرار نمی‌کند، زیرا مهربانی مادرانه از آن دریافت نکرده‌است (امیدوار فراهانی، ۲۰۰۳). پرسشی که فرنسیس درباره این مقایسه مطرح می‌کند این است که: آیا چیزی شبیه این نمونه برای دانشجویان برخط اتفاق می‌افتد؟

از سوی دیگر صاحب‌نظرانی بوده‌اند که از آموزش از دور و قابلیت آن، برای ایجاد محیطی تعاملی میان یادگیرنده و یاددهنده و دیگر یادگیرندگان دفاع کرده‌اند. از جمله آن‌ها دیبایز^۳ (۲۰۰۰) است که اعتقاد دارد تعامل، حلقه مفقوده آموزش‌های از دور نیست. وی تعامل را بُعد مهمی از فرایند یادگیری می‌داند و از نظر او از جمله پیش‌شرط‌های اساسی برای موفقیت یادگیرنده محسوب می‌شود، به‌طوری که این یافته دیبایز از سوی پژوهشگران دیگری که تعامل در آموزش چهره‌به‌چهره و از دور را مطالعه کرده‌اند، مورد تأکید قرار گرفته‌است. در میان عناصر اصلی و هفت‌گانه آموزش و پرورش (یاددهنده، یادگیرنده، محتوا، هدف، روش، زمان و مکان) سه عنصر یاددهنده، یادگیرنده و محتوا از اهمیت و اولویت ویژه‌ای برخوردار است. در طول

1. Frances

2. Harlow

3. Dibiase

تاریخ آموزش و پرورش، هرکدام از این عناصر در محدوده زمانی خاصی در محور نظام آموزش و پرورش قرار داشته‌اند، به‌طوری که در طول دوره تحول این نظام، شاهد آموزش و پرورش «معلم‌محور»، «شاگردمحور» و «محتوای‌محور» بوده‌ایم. گذشته از اینکه کدام‌یک از عناصر یادشده محور نظام آموزشی قرار گیرد، می‌توان ادعا کرد فرایند آموزش، یعنی یاددهی - یادگیری، حاصل تعامل هر سه عنصر معلم، شاگرد و محتوا است. اما نکته مهم این است که تعامل در کلاس‌های چهره‌به‌چهره، به‌طور عمیقی نسبت به چیزی که در دروه‌های آموزشی برخاسته می‌افتد، متفاوت است. به‌همین دلیل، تعمیم نتایج مربوط به فضاهای آموزشی سنتی به محیط‌های آموزشی برخاسته، بدون اینکه مطالعه‌ای دقیق درباره این پدیده (آموزش برخاسته) صورت گیرد، کاری اشتباه است و نمی‌توان به نتایج آن اعتماد کرد.

فصل اول

آموزش از دور

هدف‌های یادگیری

پس از مطالعه این فصل از شما انتظار می‌رود بتوانید:

۱. مفهوم آموزش از دور را شرح دهید.
۲. روند تکامل آموزش از دور در جهان و ایران را بیان کنید.
۳. ضرورت توجه به آموزش از دور را توضیح دهید.
۴. چالش‌های اساسی درباره آموزش از دور را مورد بحث قرار دهید.
۵. ویژگی‌های یادگیری در آموزش از دور را تشریح کنید.

مقدمه

مروری بر سیر تکامل تعبیر آموزش از دور نشان می‌دهد این مفهوم، ابتدا به‌عنوان «ابزار» و «روش» مورد توجه قرار گرفت، ولی رفته‌رفته دامنه تأثیر آن فراتر رفت، به‌طوری که به‌عنوان یک نظام آموزشی و موازی با نظام آموزش سنتی توجه صاحب‌نظران تعلیم و تربیت را به خود جلب کرد. ایده اصلی در نظام آموزش از دور، جبران غیبت فیزیکی یاددهنده در فرایند آموزش به‌سبب فاصله مکانی یا زمانی بوده‌است. به‌همین دلیل در ابتدا تلاش می‌شده‌است با ارسال منابع درسی برای یادگیرنده (آموزش مکاتبه‌ای)، او مورد آموزش قرار گیرد. اما توسعه فناوری در نیمه دوم قرن بیستم و پس از آن قرن بیست‌ویکم، باعث شد رویکردهای دیگری از این نظام همچون آموزش از طریق رادیو و تلویزیون، آموزش به‌واسطه رایانه، آموزش از طریق اینترنت (برخط)، آموزش الکترونیکی و به‌تازگی آموزش ترکیبی ظهور یابد.

همان‌طور که روند تکامل این نظام نشان می‌دهد، همه این رویکردها با هدف کمک به یادگیرنده برای یادگیری بهتر بخشی از فرایند تحول نظام آموزش از دور بوده است؛ بنابراین در این فصل تلاش کرده‌ایم مفهوم آموزش از دور، روند تکامل آن در جهان و ایران و برخی مباحث اساسی همچون چالش‌های اساسی درباره آموزش از دور را برای خوانندگان توضیح دهیم تا مقدمه‌ای برای ورود به مباحث بعدی همچون یادگیری الکترونیکی شود.

۱-۱ تقاضای روزافزون آموزش عالی

تحولات اخیر و پیشرفت جهان امروز را به جرئت می‌توان به تعلیم و تربیت نسبت داد. تعلیم و تربیت همواره در جست‌وجوی پاسخ این پرسش بوده است که چگونه می‌توان اقشار مختلف جامعه را آگاه کرد و آن‌ها را در این پهنه بسیار عظیم به پیش برد. با توجه به شرایط خاصی که بر جوامع مختلف جهان امروز حاکم است، بسیاری از متولیان اجتماعی که دغدغه مردم و شرایط آن‌ها را دارند، شیوه‌ها و راهبردهایی را جست‌وجو می‌کنند که به کمک آن‌ها بتوان آموزش را در ساده‌ترین شکل ممکن در اختیار نیازمندان قرار داد و چشم‌اندازی عملی برای پیشبرد آن طراحی و اجرا کرد. در سال‌های اخیر، نظام آموزش از دور توانسته است توجه مؤسسه‌ها و متولیان آموزش را به خود جلب کند. شاهد این مدعا، افزایش کمی و کیفی مؤسسه‌های ارائه‌دهنده آموزش از دور و به‌ویژه رویکردهای جدید آن همچون یادگیری الکترونیکی و ترکیبی است. با به‌کارگیری فناوری‌های ارتباطی در فرایند یاددهی - یادگیری در نظام آموزش از دور، تعامل میان عناصر اصلی فرایند آموزش - یعنی یاددهنده، یادگیرنده و محتوا - تأمین می‌شود و توسعه می‌یابد.

آموزش عالی از زاویه‌های گوناگون دارای جاذبه‌هایی است که موجب اشتیاق روزافزون افراد جامعه به‌ویژه نسل جوان و مستعد به تحصیلات دانشگاهی می‌شود. از سوی دیگر کارکردهایی چون تولید علم و گسترش مرزهای دانش، تربیت نیروی انسانی متخصص مورد نیاز جامعه، انتقال میراث فرهنگی از نسلی به نسل دیگر، رشد و شکوفایی استعدادهای بالقوه افراد جامعه، تسهیل فرایند یادگیری مستقل، بر عهده گرفتن نقشی مؤثرتر در شناخت مسائل عمده جامعه در سطح ملی، منطقه‌ای، محلی و مشارکت در حل آن‌ها، دولت‌ها را بر آن داشته است تا برای عرضه آموزش عالی

متناسب با ویژگی‌ها، انگیزه‌ها، انتظارات، تحصیلات و توانایی‌های افراد، اقدام به سیاست‌گذاری کلان در این زمینه کنند.

اما تنگناهای موجود در نظام آموزش عالی سنتی برای پاسخگویی به این همه تقاضا برای ورود به آموزش عالی و ایفای وظیفه دولت‌ها برای تأمین عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر برای جوانان، سبب شده است سیاست‌گذاران آموزشی، پا را از مرز دانشگاه‌های سنتی فراتر بگذارند و نظام آموزش باز و از دور را که از توان بالقوه بالایی برای پاسخ‌دادن به این نیازها برخوردار است، به عنوان بدیلی مناسب برای دانشگاه‌های سنتی برگزینند. این موضوع در بیانیه اجلاس جهانی یونسکو، که در سال ۱۹۹۸ با موضوع آموزش عالی در قرن آینده برگزار شده بود، مورد تأکید قرار گرفته و توصیه شده است خط‌مشی نوین آموزش عالی در قرن بیست و یک مبتنی بر نظام آموزش از دور و بهره‌گیری از مزایا و امکانات بالقوه فناوری اطلاعات و ارتباطات به منظور ایجاد محیط‌های نوین آموزشی هماهنگ با تحولات این عصر باشد.

آموزش از دور^۱ نظام آموزشی نو و امکان افزوده‌ای است که با ویژگی‌هایی از جمله جدایی یاددهنده و یادگیرنده از لحاظ مکانی و زمانی، ارتباط غیرمجاوریتی یاددهنده و یادگیرنده و کنترل بیشتر فرایند یادگیری از سوی یادگیرنده نسبت به یاددهنده همراه است (شری، ۱۹۹۶). این ویژگی‌ها، مسئولیت یادگیری را بر عهده یادگیرنده گذاشته، عنصر آموزش را محور اصلی یادگیری معرفی کرده و مطالعه فردی و یادگیری مستقل^۲ را به عنوان راهبردی اساسی پیش‌روی یادگیرنده در این نظام قرار می‌دهند. در حالی که در آموزش از دور، تأکید بر آموزش فردی و یادگیری مستقل است. رویکردهای نوین این نظام - یعنی یادگیری برخط^۳ و الکترونیکی^۴ محیط‌های یادگیری - را معرفی می‌کنند که براساس آن‌ها محیط‌های جداشده و فردی موجود در مؤسسه‌های آموزش باز و از دور، به محیط‌های ارتباط گروهی تبدیل می‌شود (ابراهیم‌زاده، ۱۳۸۷: ۸).

در حالی که امکان دسترسی آسان به آموزش برای همه، از ویژگی‌های اصلی آموزش از دور به طور اعم و آموزش برخط به طور اخص است، اما ضروری است

1. Distance Education
2. Independent Learning
3. Online Learning
4. E-learning

جستارهای تربیتی آموزش برخط نیز در نظر گرفته شود. کرسلی (۱۹۹۸)، نولتون^۱ (۲۰۰۰)، هاراسیم و همکاران^۲ (۱۹۹۶)، پاولوف و پارت^۳ (۱۹۹۹) و سالمن^۴ (۲۰۰۰) از جمله صاحب نظرانی هستند که آموزش برخط را ترویج کننده نوعی تغییر در نقش یاددهنده و یادگیرنده تلقی می کنند، به گونه ای که نقش یاددهنده به عنوان عنصر اصلی و اداره کننده کلاس درس (در آموزش سنتی)، به نقش تسهیل کننده و هدایت کننده در آموزش برخط تغییر می یابد (تلو، ۲۰۰۲). نولتون مطرح می کند در کلاس های سنتی که معلم محور نیز هستند، ارتباط یک سو به برقرار می شود، در حالی که کلاس های برخط یادگیرنده محور مستلزم ارتباط دوسویه از طریق همکاری و گفت و گوی میان یادگیرندگان است. درواقع تعامل^۵، فرایندی حیاتی در آموزش برخط است. در مطالعه ای که از سوی ریفل و سیبلی^۶ (۲۰۰۳) انجام گرفته است، یادگیرندگان عواملی چون تعامل منظم، محتوای آموزشی برخط که فراهم کننده بازخورد سریع است و در دسترس بودن مربی به صورت برخط (هم زمان) را عوامل مؤثر در موفقیت آنها بیان کرده اند (قاسم تبار و فاضلیان، ۱۳۸۹). برخی مطالعه ها نیز وجود دارد که بر نقش تعامل میان یادگیرنده و محیط یادگیری در شکل گیری پیامدهای مثبت همچون ماندگاری^۷ و پایبندی به تداوم آموزش تأکید کرده اند.

۱-۲ تاریخچه آموزش از دور در جهان

صاحب نظران آموزشی، پدیده آموزش از دور را بخشی از اتفاق های مربوط به انقلاب های آموزشی می دانند. اریک اشبی^۸، دگرگونی های آموزشی یا به عبارت دیگر انقلاب های آموزشی را در چهار مرحله خلاصه کرده است: انقلاب نخست زمانی روی داد که بخشی از وظایف آموزشی به محیط خارج از خانه منتقل شد و انسان به این نتیجه رسید که خانه همه موارد لازم برای آموزش را به فرزندانش یاد نمی دهد و مکان هایی مانند مکتب یا مدرسه راه اندازی شد تا فرزندان بتوانند فرایند آموزشی را در

1. Knowlton
2. Harasim et al
3. Palloff & Partt
4. Salmon
5. Interaction
6. Riffell and Sibley
7. Persistence
8. Eric Ashby

آنجا طی کنند. انتخاب متون نوشتاری به عنوان ابزار آموزشی در کنار آموزش شفاهی، انقلاب بعدی بود که در آن از آموزش شفاهی مبتنی بر گفتار به آموزش نوشتاری تغییر صورت یافت. اختراع ماشین چاپ و تولید انبوه منابع مکتوب، انقلاب سوم بود که آن را با عنوان «کهکشان گوتنبرگی» می‌شناسند. در این مرحله، محتوای علمی در گستره بسیار وسیعی در اختیار کاربران قرار گرفت و اما انقلاب چهارم با بروز انقلاب اطلاعاتی و امکان دسترسی به منابع اطلاعاتی دیجیتالی با سرعت زیاد همراه بوده است که شروع آن به حدوداً ۳۵ سال پیش برمی‌گردد و امروزه آن را با عنوان «کهکشان مارکونی» می‌شناسند (منتظر، ۱۳۸۶: ۹۵).

به‌طور مشخص، پیدایش برنامه‌های آموزش از دور به قرن نوزدهم میلادی منسوب شده است. نخستین نوع رسمی دوره‌های آموزش از دور در قرن نوزدهم به شکل مکتوب بود. احتمالاً اسحاق پیتمن^۱ نخستین آموزش‌دهنده از دور بوده است که تدریس تندنویسی را با برگزاری دوره‌های غیرحضوری از راه پست در شهر انگلیسی بت^۲ در سال ۱۸۴۰ آغاز کرده است (ماتئوس^۳، ۲۰۰۵). این نوع از یادگیری از دور، در آموزش تندنویسی پیتمن بسیار موفقیت‌آمیز بود و هنوز یکی از پرکاربردترین سیستم‌های آموزشی جهان در نوع خود محسوب می‌شود (طالب‌زاده و حسینی، ۱۳۸۶: ۷۴).

گیسون^۴ (۲۰۰۰) دلیل اصلی رشد آموزش از دور را در برطرف کردن مشکل دسترسی به آموزش می‌داند (سئودبرگ^۵، ۲۰۱۰: ۱۱).

با توسعه جراید چاپی در سال ۱۸۵۷ و همین‌طور توسعه خدمات پستی هم‌زمان با آن، دانشکده‌های مکاتبه‌ای به وجود آمدند که مبنای شکل‌گیری آن‌ها فراهم کردن آموزش در سراسر کشور بود. جان وینسنت^۶ کسی است که دوره مطالعه در خانه^۷ را در سال ۱۸۷۸ تأسیس کرد. گیسون در بررسی که انجام داده است، نشان داد افرادی همچون ویلیام راینی هارپر^۸ - یعنی کسی که ملقب به «پدر آموزش مکاتبه‌ای» در آمریکای شمالی است - پایه‌گذار جنبش روبه‌رشدی بوده‌اند که بعدها جنبش

1. Isaac Pitman

2. Bath

3. Matthews

4. Gibson

5. Svedberg

6. John Vincent

7. Home Reading Circle

8. William Rainey Harper.